

„ÁBRÁZOLATTAL FÖLVLÁGOSÍTOTT” IRODALOM A VASÁRNAPI UJSÁG ILLUSZTRÁCIÓIRÓL

SZEMANTIKAI SZEMPONTOK

A nagyszámú könyvreklám között, melyet fennállásának 67 esztendeje alatt a *Vasárnapi Ujság* szerkesztősége megjelentetett, az *Életrevaló* új könyvről azt olvashatjuk, hogy benne a mesék és a versek „érdekes (...) ábrázolattal vannak fölvilágosítva”¹ (1. kép). Ez a mondat informál bennünket arról, hogy a szemantikai tartományban a kezdetektől fogva megosztott „illusztráció” szavunk a 19. század derekának magyar nyelvhasználatában kétféle jelentéstartalommal függött össze. Egyrészt a megjelenítéssel (ábrázolat), vagyis a reprezentálással, másrészt az értelmezéssel (felvilágosítás), vagyis az interpretálással. Míg a deverbális nomenképzőt tartalmazó, ma használatos „ábrázolás” szavunk a cselekvés eredményét jelöli, addig az -at/-et képzős, 19. századi „ábrázolat” főnév viszont magát a cselekvést szignálta. És ugyanígy a „fölvilágosít” – főként az etimológiai szempontból evidens, a cselekvés eredményét mutató „megvilágít”-hoz képest – ugyancsak a cselekvésre magára, mégpedig mint afféle didaktikus aktusra, helyezte a hangsúlyt.² Ha mármost a jelentéstani tényezők mellett a

235

Életrevaló új könyv!

ára csak 36 pengő krajczár.

Népkönyv,
boldog családtya és okos gazda.

István bácsi
boldog családtya és okos gazda.

NÉPKÖNYV,
 a nevelés tudománya, az élet-bölcsesség, a szerencse útjai, a boldogság mesterkéje,
 a kincséréses titka,
 s mind azon fortélyok befoglalata, melyek az embert életmessé, mivelte, egészséggé,
 erőssé, gazdagsz, meglegedette, vagyis szerencse fátá tehetik.

szamos ábrázolattal.

Szerző MAJER ISTVÁN.
 a pesti újságok írója.

TARTALMA:
I. RÉSZ. Hol lakik a boldogság, s ki lehet a szerencse gyermeke?
 A szerencse vadász. — A parva. — A fára. — A vérs. —
 A pára. — Ki a szerencse gyermeke? — Egy ábrázolat
 prófétai. — Jóléte. — A nyomor titka. — A nagy mel-

gyalom. — A kincséréses titka.
 A kincséréses titka. — A kincséréses titka.
 A kincséréses titka. — A kincséréses titka.

236

II. RÉSZ. A bölcsességnek első élettanulása, s a boldogságunk alapja: ismerd megmagad.

István bácsi a lélek képi állása föl. — A bölcsesség titka.
 István bácsi a lélek képi állása föl. — A bölcsesség titka.
 István bácsi a lélek képi állása föl. — A bölcsesség titka.

III. RÉSZ. Az ész világnál egészen mind leiki, ugy testi erőmeteként és kímélhetjük.

A föld. — A szem. — Az orv. — A nyelv. — A kéz. — A láb. — A szem. — Az orv. — A nyelv. — A kéz. — A láb. — A szem. — Az orv. — A nyelv. — A kéz. — A láb.

IV. RÉSZ. A családi boldogság titka.

Egy dolog emberek közül kímélhető a családi boldogság.
 Egy dolog emberek közül kímélhető a családi boldogság.
 Egy dolog emberek közül kímélhető a családi boldogság.

V. RÉSZ. István bácsi mint családtya és házigazda.

Két fontos kérdés. — Boldog István, hogy szerencsés volt.
 Két fontos kérdés. — Boldog István, hogy szerencsés volt.
 Két fontos kérdés. — Boldog István, hogy szerencsés volt.

VI. RÉSZ. István bácsi mint gazda.

István bácsi háza és nevelés kincsége. — István bácsi háza és nevelés kincsége.
 István bácsi háza és nevelés kincsége. — István bácsi háza és nevelés kincsége.

Toldatek.

Magyarul István bácsi nevelés- és házigazdatisága.
 Magyarul István bácsi nevelés- és házigazdatisága.

Vegül.

István bácsi megköszöni a nagy kedvű olvasóknak.
 István bácsi megköszöni a nagy kedvű olvasóknak.

Alkalmotk nem jó eszmény, tartalma, s egyrészt díszes mint rendelvélő olvasó népkönyvet hazai nevelés-
 sítimnek legelő sajtóval vették ki. — s e sorok értelmét a t. boldog és életrevaló könyvek hang-
 terjedésére egész történetet állított.

10 példányra egy ingyempeldányval szolgalmk.
 Pest, 1854. szeptemberben.

Landerer és Heckenast,
 a pesti kiadóháza.

Nyomatott a Királyi Landerer és Heckenast, egyetemes 4. sz. P. P.

1. kép. Az *Életrevaló* új könyv reklámja. *Vasárnapi Ujság*, 1854. 27. sz. 235–236

hetilap tartalomjegyzékéből, képaláírásaiból és önkomentárjaiból kikövetkeztethető pragmatikai tényezőket is számba vesszük – amelyek arról tanúskodnak, hogy a szerkesztők az illusztrációkat évtizedeken keresztül leggyakrabban egyszerűen csak „kép”-ként nevezik meg –, etimológiai, szemantikai, morfológiai szempontból előttünk áll – némi nyelvi tréfával élve – a kép-let. Egyrésről az illusztráció mint alkalmazott grafikai műfaj megnevezése, mint terminusz technikus, egészen 1876-ig ismeretlen a hetilap „szótárában”,³ nyelvi megfelelőinek sokszínűsége – ábrázolat, fölvilágosítás, kép, rajz, mutatványkép, fametszet stb. – valamint az a tény, hogy ezek jelentése vagy túl általános (kép, fametszet), vagy relatíve inkább a képalkotás folyamatára, semmint eredményére utal, jelzi a fogalom képlékenységét és kiforratlanságát. Másrésről az már ekkor is nyilvánvaló, hogy a szóban forgó képek speciális funkcióval bírnak – egyszerre reprezentálnak és interpretálnak, továbbá funkcionálisak tematikus és tipografikus szempontból is. Pákh Albert így fogalmaz: „a szerkesztő megjelöli az összeállítandó cikkeket, képeket s azoknak rendsorát, s a szedők elseje (...) az illető helyekre beilleszti a fametszeteket is s a soroknak apróra tördelése ezek körül jár legtöbb bajjal és idővesztéssel”.⁴

A szövegbe illesztett kép funkciójának nyelvi reprezentálása nemcsak idehaza, de a kölcsönképeket leginkább körforgásba állító angol és francia nyelvterületen is sokáig váratott magára.⁵ Feltétele volt a rajzoló és a metszők társadalmi presztízsének emelkedése, a szerzői jogi viszonyok kedvező irányú megváltozása, és mindenek előtt az egyedi, a szöveggel stricto sensu viszonyban álló kép elterjedése.

1835-ben a francia akadémiai szótárban még nincsen illusztrátor címszó, tehát a hivatást ekkor még nem szentesítették, az illustrer jelentését így határozzák meg: „híressé tenni”.

Dr. Lengiel Fr.-féle nyirfabalzsam.

Kir. szab. Svédhonra.

Már magában véve azon növényi nedv, a mely a nyirfából kifolyik, ha annak törzsét megfurjuk, emberemlékezet óta mint a legkitünőbb szépítő szer volt ismeretes, ha azonban ezen nedv a fentaláló utasításai szerint, balzsammá alakíttatik át, csak akkor nyer ugyszólván csodálatos hatást.

Ha este megkenjük vele az arcot vagy más bőrrészeket, akkor másnap csaknem észrevehetetlen pikkelyek válnak le a bőrről, a mely ezáltal fehérré és gyöngéddé válik.

Ezen balzsam kisimitja az arczon a ránczokat és himlőhelyeket, ifju arczszint, a bőrnek fehérséget, gyöngédséget és üdeséget kölcsönöz; a legrövidebb idő alatt eltávolítja a szeplőt, májfoltot, anyajegyeket, orrverességet, bőrtkát s a bőr minden más egyéb tisztátalanságait. ára egy korsónak, használati utasítással együtt, 1 frt 50 kr.

Dr. Lengiel orvosi Benzoe-szappana a legalkalmasabb bőrápoló szappan, mely a bőrt gyöngéddé s finommá teszi s hivatva van a nyirbalzsam hatását előmozdítani. Ára 60 kr. Kapható minden jobb gyógyszer-tárban. Főraktár **Török József** gyógyszer-tárában, Budapest, király-utca 12. — Aradon: Ring S. gyógyszerész-nél.

2. kép.

A Dr. Lengiel Fr.-féle
nyirfabalzsam reklámja.

Vasárnapi Ujság,
1890. 30. 590

1839-ben azután az új kiegészítő szótárban az „illusztrálni” magyarázataképpen ez áll: orner de gravures, de dessins un livre (díszíteni metszetekkel, rajzokkal egy könyvet). 1835 előtt a beszélt nyelvhez közelebbi újságírás és a kronologikus bibliográfiák nyelvhasználatában fordul elő a modern jelentés („díszítés”), mégpedig a miniatúrák szinonimájaként. Anglicizmusnak számított és kurzívan szedték. A műfaj alacsony presztízsét ezentúl az is mutatja, hogy a 19. század elejének neves grafikusai nem adták nevüket a munkájukhoz.⁶ Az alkotók névtelensége, az alkotások szignálatlansága – amely mögött ott van a sémaképeket gazdasági okokból nagy számban alkalmazó általános szerkesztői gyakorlat, valamint a szöveges informálás következtelenségei (gyakori például az, hogy vagy a képaláírásból vagy a tartalomjegyzékből hiányzik az alkotó neve, így a „visszakeresés” fáradságossá válik)⁷ – egyszersmind jelzi és konzerválja a 19. századi illusztráció gyökértelenségét és státuszának instabilitását.

Úgy véljük, hogy a *Vasárnapi Ujság* gazdag képanyaga és mindazok az összetett társadalmi-szociológiai-kulturális és esztétikatörténeti folyamatokból következő (kép)szerkesztői elvek,⁸ amelyek a kép mint illusztráció multifunkcionalitását eredményezik, pontosan indikálják a kutatás számára a műfaj kristályosodási pontjait és jelenlegi kritériumait.

MŰFAJKONTAMINÁCIÓK

A diakronikus mozgások nyomon követését legegyszerűbb az illusztráció mint műfaj körül napjainkra kialakulóban lévő konszenzus ismertetésével kezdenünk. Az illusztrációt ma egyre inkább nem egyszerűen szövegfüggő, hanem olyan szövegreferens, diszkurzív képtárgynak tekintjük, amely a szöveggel együtt egzisztál, vele faktikus szempontból interreferenciális viszonyban van. Ebből következik azután a médiumok kölcsönhatásán alapuló, a befogadás számára mindenkor adott, sőt ennek feltételeként meghatározható, oszcillatív jelleg. Kétségtelen tehát az illusztráció interpretatív komponensének megléte, miként kétségtelen a képi elemek értelemképzésen túlmutató esztétikai – de legalábbis kulturálisan determináns – konstellációinak működése is.⁹

A sajtóillusztráció fogalma alá azonban, ma is, nemcsak az efféle, de a legkülönbözőbb műfajú, technikájú – és ami szempontunkból a legfontosabb – a legkülönfélébb funkciójú képeket soroljuk, és noha a kutatás differenciálja a kölcsönképek, a díszítőképek, a riportképek stb. típusát,¹⁰ azt kevésbé firtatja, hogy a szövegreferencia hiánya, illetve minimuma és divergenciái miképpen befolyásolták a korabeli olvasó szövegértését és hogy ezek a reprezentációs differenciák milyen következményekkel jártak a tapasztalás és az emberi cselekvés percepciójára nézve. Mindezek okán a műfaji kontaminációk számbavétele talán nem haszontalan.

A 19. századi sajtóillusztráció a *Vasárnapi Ujság*ban olyan szövegreferens műfajokkal érintkezik mint a plakát, a Bildgedicht, a képregény, a képvers, illetve az embléma. A plakátjelleg főként a kereskedelmi termékek (2. kép), valamint a gyakran kommentáló szöveggel is kísért címlapillusztrációk reprodukcióit jellemzi, Bildgedichtekre pedig főként Szász Károly és Törs Kálmán versei közt találunk példát. Az ekphraszisszal ellentétben, – amely eredetileg a pontos képleírás műfaja volt, és a festmény felidézését vagy helyettesítését hivatott biztosítani –, a verses formájú Bildgedicht „szabad nyelvi variáció”.¹¹ A diszkurzivitás szempontjából mind a relatíve kötetlen poetikai szabályok, mind a nyelvi és a képi médium együttközlése

3. kép. Szász Károly: *A gyermek álma.*
 Ill.: n. n. *Vasárnapi Ujság* 1880. 52. sz. 857

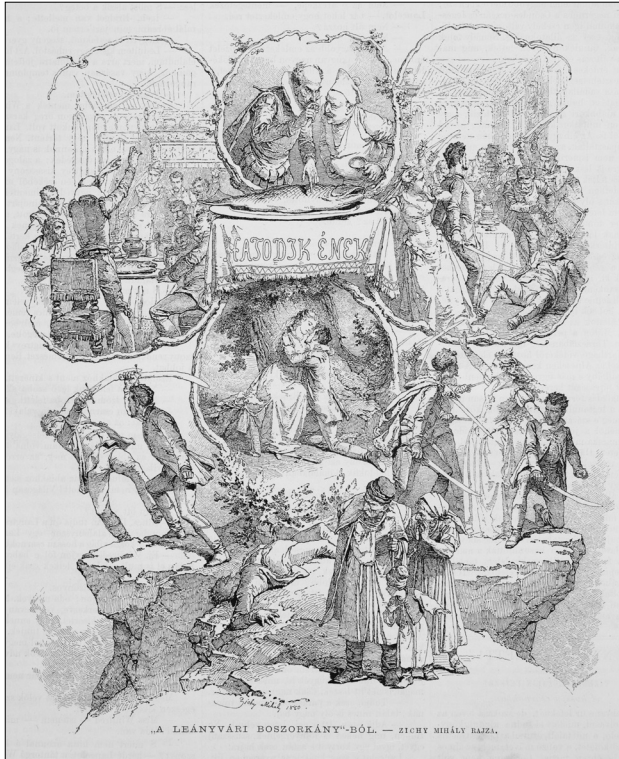
fontos tényező, hiszen az előbbi az interreferencialitás minőségeiért, az utóbbi az ontikusságáért felelős. Lényeges továbbá az időbeliség kérdése is, akkor pedig különösen, ha a Bildgedichtet az illusztrációhoz viszonyítjuk, hiszen a két műfaj egymás reciprokának tekinthető.¹²

Az időbeliség persze nemcsak a kronológiával, de a szövegmű struktúrával is kapcsolatban van, hiszen a költemény mint „később” született mű, a képi kompozíció és ikonikus értelemösszefüggések függvényében formálódik. Mindez pedig természetesen következményekkel jár az interreferencialitásra és a befogadói stratégiára nézve is.

Szász Károly: *A gyermek álma* című versében (3. kép) például, ha korábban

4. kép. Szász Károly:
Az angyal-csillagok.
 Ill.: Roskovics Ignác.
Vasárnapi Ujság, 1890.
 51. sz. 839.

5. kép. Zichy Mihály
 illusztrációja Lovik Károly: *A leányvári
 boszorkány* című művéhez.
Vasárnapi Ujság, 1881. 20. sz. 316

feltétlenül nem is, a negyedik sornál mindenképpen lelepleződik az „eredet” mibenléte, ott, ahol a költő „indokolatlanul” visszatér a descriptióhoz. Indokolatlanul, mert a leírás-metaforizálódás folyamatának irányát (az angyalok és cselekedetük megnevezésétől az álom-hintés képzetéig) érzékelhetően nem a szöveg logikájának megfelelően fordítja vissza, illetve indítja újra a költő, hanem eredetének, a képnek a logikája szerint, ennek síkszerkezeti viszonyait ismételve. Ezek a viszonyok pedig a következők: attól fogva, hogy az ikonikus jelölő és jelölt kapcsolata megváltozik, tudniillik amikor is a kép peremére rajzolt párhuzamosok és a szürke folt a jobb alsó sarokban, trompe l’oeil-hatást eredményezve, átvezeti a tekintetet a térszerűbe (a vonalak párkánná, a folt árnyékká válik), a képi „esemény” lényege a fikcióreális és a fikción belüli virtuális kettősségének a megteremtése lesz. Ez a síkszerkezeti kompozíciós egész szintjén kimunkálódó duális viszony (többek közt az elől-hátul; a peremhelyzet-kép középpont, a cselekvő-álmodó, az álomszerű-reális, a csoportos-individuális stb. oppozíciója) a verstéma rangjára emelkedik és a Bildgedicht strukturáló elvévé válik. Mindez azt bizonyítja, hogy nem a képben lehetjük fel a szöveg kódjait, előirányzó elemeit, hanem a szövegben a képéit – s bár a szöveg-kép olvasás interreferencialitása evvel nem sérül – nyilvánvalóan más élményt jelent az, amikor a reprezentációnak megfelelő látásra érvényes a helyesség szövegnormája (illusztráció), mint amikor nem (Bildgedicht).

Az Angyal-csillagok című verset és a hozzátartozó képet (4. kép) a tipografikus szempontból klasszifikált illusztrációknak abba a speciális típusába sorolhatnánk, amely az „ábrát körülölelő szöveg” címkét kapta. Ám az egyes versszakok sorszámokkal való ellátottsága, a vers és a konkáv formájú kép együttesének bekeretezettsége, amely a szöveget is látvánnyá avatja, a

6. kép. Illusztrációk az *Árgyilus királyfi és Tündér Ilona* valamint a *Fehérlófia* című mesékhez.
Ill.: n. n. *Vasárnapi Ujság*, 1883. 55. sz. 805

szóban forgó interreferencialitás helyét mégis inkább az emblémák és a képversek közt jelöli ki. Az illusztráció műfaji kategóriájával kapcsolatban fenntartásunk lehet akkor is, ha a mű mediális átfedéseit vizsgáljuk, hiszen szöveg és kép köztes mezejében alig képződik meg több annál, mint amit két rövid verssor állít: „Csillag az angyalok lakása”, „Fönn ég a betlehemi csillag”.

A *Vasárnapi Ujság* egyes képsorozatai, különösen a hetilap utolsó évfolyamainak vizuális túlsúlya idején, a képregény formai jellemzőit is felidézik. Hogy az illusztráció a comics-szal interferál, ennek egyrészt a fázisrajzszerű kép-és-kép közti kapcsolatban, a látványnak pillanatjellegét kölcsönző szcenikában és a buborék funkcióit betöltő képaláírás gyakori alkalmazásában láthatjuk az okát. Mindennek következtében, a szöveg-kép kapcsolat trivialisálódik, illetve direktív lesz, a hangsúly az illusztrált mű és illusztrációja interreferenciális kapcsolatában fontos mediális konfigurációkról a kép és kép közti narrációra helyeződik.

A DISZKURZIVITÁS KÉRDÉSE

A diakron műfaji mozgások origója a diszkurzivitás. Láthattuk, az, hogy az illusztrált szöveg és illusztrációja mennyire működnek együtt, képletesen szólva, hogy házasságukban mennyire találhatnak egymásra, ez meghatározza a külső kapcsolatok körét, ezek minőségét és mennyiségét,

vagyis a műfaji kontaminációkat. Amennyiben a kapcsolat szoros, a struktúra mélyebb szintjeit is átjárja, vagyis a szöveg a képre, a kép a szövegre referál: diszkurzívan működik. Az első önálló, egy adott szöveghez „megrendelt” rajzok és metszetek felbukkanásai a hetilapban¹³ elviekben megteremtették a lehetőségét e sokrétű interreferencialitásnak, vagyis annak, hogy a kép mint illusztráció olyan „új” kritériumoknak is megfeleljen, mint a szövegrepresentáció („ábrázolat”) és az értelmezés („fölvilágosítás”). Mégis gyakori az, hogy a legkitűnőbb grafikusok munkái mellett nem közlik a regényrészletet (lásd Zichy Mihálynak A leányvári boszorkányhoz készült illusztrációját)¹⁴ (5. kép), a meseillusztráció mellett a mesét¹⁵ (6. kép); a lokalitás gátolja a befogadás oszcillatív jellegének kialakulását (a Családi kör illusztrációját csak a vers elolvasása után, két oldallal később pillanthatjuk meg) (7. kép), az „eredeti” rajzot más szöveghez rendelik (az is előfordul, hogy efféle kontextusváltásban díjazott festmények reprodukciói vesznek részt)¹⁶ avagy az „eredeti rajz” nem jelent egyebet mint dekoratív képi elemek figurálását¹⁷ (8. kép) vagy éppen kevésbé egyedi tájképet (9. kép).

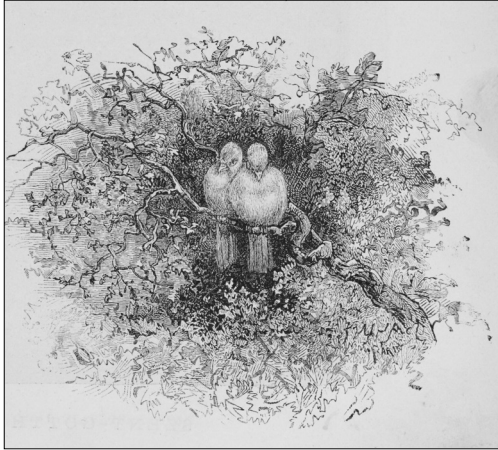
A szöveg és a kép közti interreferenciális viszony részleges kiépülésének gyakori példája ezentúl az a megtévesztő szerkesztői megoldás is, amely a szöveget és a képet, a tárgyi- és a metaszinthez egyszerre rendeli. Ilyen esetben egy regény vagy egy elbeszélés illusztrációsorozatának elemét nem a szépirodalmi mű, hanem annak ismertetője vagy kritikája szövegébe illesztve láthatjuk: műalkotás és diskurzus találkozik itt egymással, félúton a képi és nyelvi mű tárgyi szintje és a képről meg a nyelvi műről szóló tudományos beszéd metaszintje között.¹⁸ (10. kép)

Az ismeretterjesztő, tényközlő szövegek illusztrációinak képi funkciója természetesen más, mint a szépirodalmi alkotások metszeteié. Az életrajzokban közölt portréképeket, az útirajzok, egészségügyi, hadászati, történelmi stb. témájú cikkek mellett látható metszeteket ugyanis – mégpedig a szövegből rekonstruálható intenció szerint – olyan helyesség-normákkal összhangban kell látnunk, mint egy fotót. Ám tapasztalhatjuk, hogy ezek a metszetek, bár gyakran valóban fotó után készültek, nem kevésbé idealizálók és/vagy allegorizálók, mint a szépirodalmi kategóriába tartozó társaik. Ezt az illusztráció műfaján belüli flexibilitást jól példázza az a „rajz”, amelyet Utazás az alföldön címmel közölt a *Vasárnapi Ujság*, egy olyan útirajzba illesztve,

7. kép. Arany János: Családi kör.

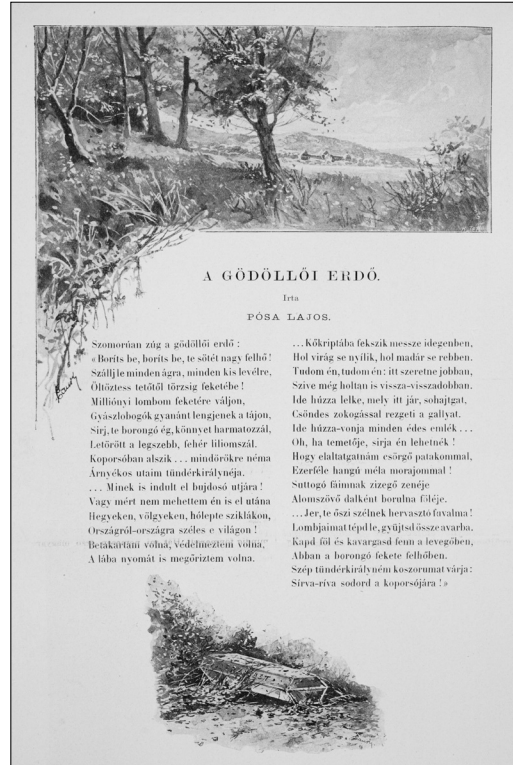
Ill.: Than Mór eredetije után fára rajzolta
Jankó János. *Vasárnapi Ujság*,
1868. 16. sz. 186., 189.

8. kép. Illusztráció Gozdu Elek: Pütkösi királyné című elbeszéléséhez.
Vasárnapi Ujság, 1882. 22. sz. 339

9. kép. Pósa Lajos: A gödöllői erdő. Ill.
Pauer Géza.
Vasárnapi Ujság, 1898. 39. sz. 670

melynek a képpel és az idézett Petőfi-verssel is azonos a címe (II. kép). A tárgyi megfelelések alapján az illusztráció az útirajzhoz kapcsolható, miközben nyilvánvaló, hogy az Alföld „fekete kovász” útjairól szóló vers az, amely – akár közvetve, akár közvetlenül – de a másik két reprezentációt is motiválta. Minden esetre hangulatát – egyszerre realizálva és idealizálva a témát – újrateremt a kép.¹⁹

A REPRESENTÁLÁS MÓDJA

A diszkurzív illusztrációnak a saját határain belül zajló folyamatairól szólva, végül fel kell figyelni a képcím, illetve a képaláírás szerepére is. Az általában egy mondatnyi terjedelmű és az irodalmi mű valamely sorát pontosan megismétlő applikációnak a kérdését, nemcsak azért nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert iménti listánk nélküle hiányos lenne, de leginkább relatív fontossága miatt nem, hiszen véleményünk szerint, a 19. századi sajtóillusztrációk képaláírásai – az egykori vignette-k és emblémák örökösei – közvetlenül vezetnek el bennünket a reprezentálás és a tapasztalás, valamint az emberi cselekedetek percepcióinak a század második felére jellemző módjaihoz.

A *Vasárnapi Ujság* illusztrációinak tanúsága szerint a képaláírás a reprezentáció pótléka, s mint ilyen, azért szükséges, hogy elősegítse a reprezentáció reprezentációként való látását. Állításunk igazolásához Richard Wollheim reprezentációelméleti „képletét” használjuk fel. Wollheim elkülöníti egymástól a valamiként látást (azt az esetet, amikor x-t y-ként látom)

A jelen kiadás külső díszje egészen méltó a műbelbecséhez. A Franklin-társulat azt megillető eszénál állította ki s Dörre Tivadar esinos, szépen kivitt rajzai is hozzájárulnak a könyveske kedvesbbé tételéhez. Így a mint van, egyike a legszebb ajándékoknak, melyekkel a karácsonyi piac (már 1884. évszámmal) az idén kínálkozik. A 160 lapra terjedő kötet ára fűzve 1 frt 40 kr; kötve 2 frt.

A kis Mányi huzta egész erejéből . . .

10. kép. Gyulai Pál: Egy régi udvarház utolsó gazdája.

Ill.: Dörre Tivadar.

Vasárnapi Ujság, 1883. 50. sz. 812

attól a látástól, amelyet igazi reprezentációs látásnak nevez, amikor is x -ben y -t látom. Az első esetben a látás megfelel a lokalizáció követelményeinek (meg tudom mutatni a képen azt a helyet, amely előidézi, hogy x -t y -ként lássam), a második esetben nincs ilyen hely, vagyis „láthatom y -t x -ben anélkül, hogy volna válasz a kérdésre, hol látom x -ben y -t”. Egyidejűleg figyelhetek tehát a tárgyra és a médiumra, míg az első esetben ez nem lehetséges.²⁰

Nézzünk e kérdés kapcsán egy példát! Az 1884. év egyik lapszámában láthatunk egy metszetet (12. kép), amelyen egy

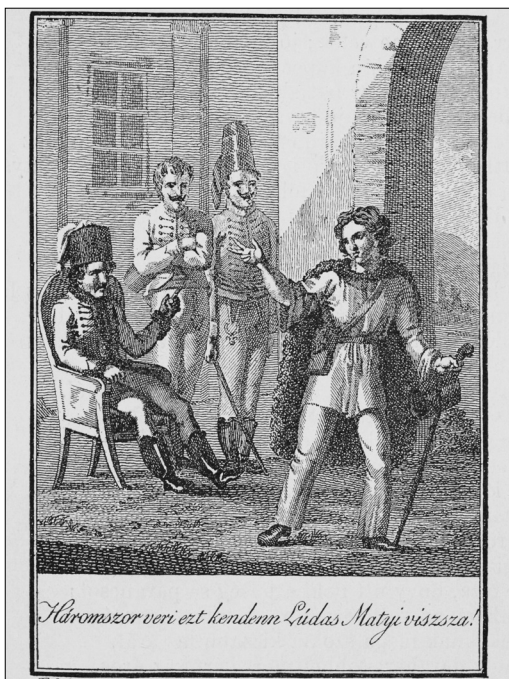
11. kép. -á-r-: Utazás az alföldön.

Ill.: Greguss János.

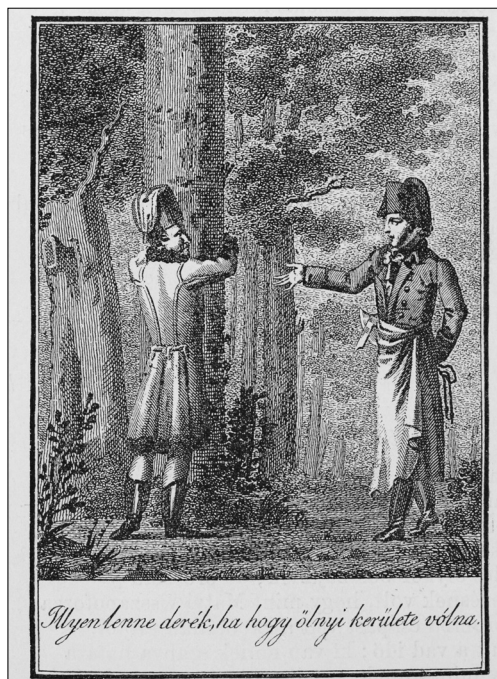
Vasárnapi Ujság, 1870. 48. sz. 616

vándorbotjára támaszkodó, polgári ruhás fiatal férfi jobbát feltartja és a karosszékből ülő zsinóros mentét viselő alak felé mutat. A rajzoló ügyetlensége miatt azonban a jobb kéz nehezen kivehető, a gesztus bizonytalanságot, afféle „talán”-helyzetet tükröz, amely valamiképp

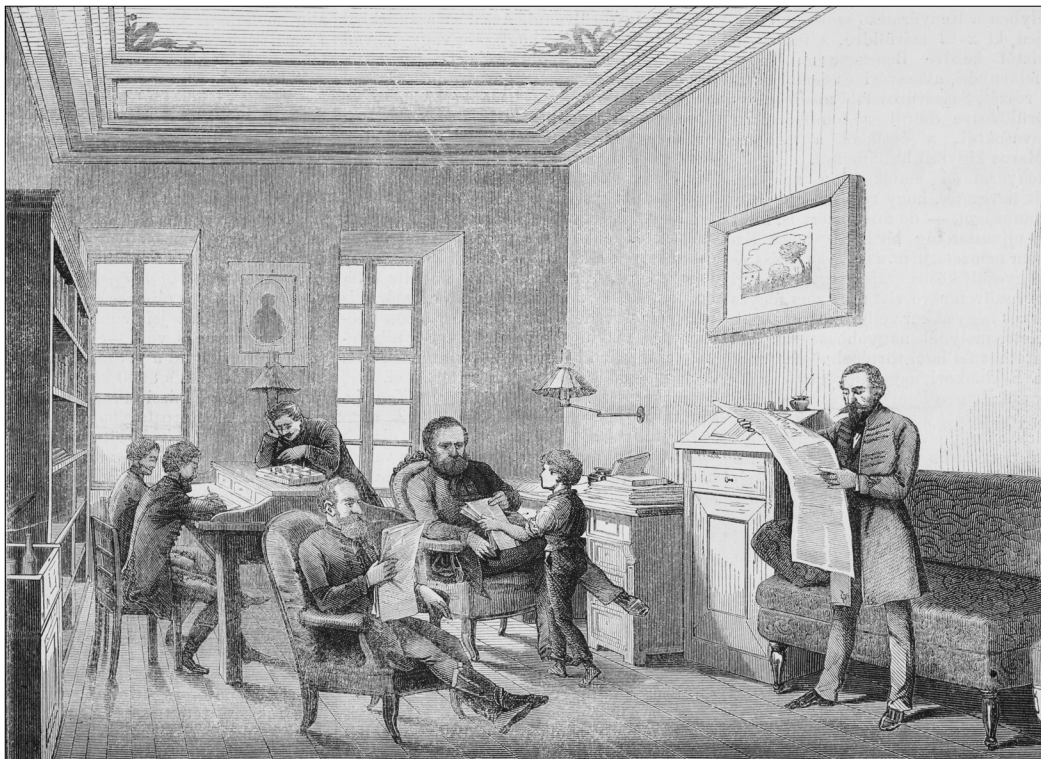
12. kép. Illusztráció Fazekas Mihály: Lúdas Matyi című művéhez (1. kép).
Vasárnapi Ujság, 1884. 33. sz. 524

13. kép. Illusztráció Fazekas Mihály: Lúdas Matyi című művéhez (2. kép).
Vasárnapi Ujság, 1884. 33. sz. 524

interferál a mondani vágyás erőteljességéről áruzkodó mozdulattal. És bár az ülő alak testhelyzete miatt és a síkkompozíció következtében domináns szerepűnek tetszik, testének aránytalansága okán, hatalmát illetően – percepcionális szinten – kétségeink támadnak. A ruházat, a vándorbot és az ekképpen bemutatott szcenikus viszonyok nem elegendők ahhoz, hogy a képben a Lúdas Matyi-történet jelenetére ismerjünk. A második illusztráción viszont a fatörzset átölelő férfi alakja minden kétséget kizáróan attribucionálja ugyanezt a történetet. (13. kép) A korabeli olvasó mégis biztosan tudhatta, hogy az első képen is Döbrögit és Matyit kell látnia, hiszen a „Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza!”- felirat a képi olvasást direktiválta. Sugallatára a néző felé nyitott tenyér egyszer csak „a három ujjal háromszori veretést” mutató kézfejjé változott. Az elmében „x percepciójával együtt megjelent f fogalom, egybeolvadt a percepcióval, és megmarad az elmében, hogy kialakítsa azt a hitet, hogy 'x f'”.²¹ A cím és a szövegkörnyezet pótolja a „percepciót alátámasztó minőségeket”²² A jó palócok egyik illusztrációján is, vagyis azokat a tulajdonságokat, amelyek lehetővé teszik, hogy x-ben y-t lássuk, tehát ebben a képi megjelenítésben ne egyszerűen egy táncoló férfit, hanem Szűcs Palit, amint táncol. (15. kép)

Avval a metódussal ellentétben, amelyet a *Vasárnapi Ujság* képeit szemlélve, a szigorúbban szövegreferens illusztráció-műfajhoz szokott mai néző-olvasó önkéntelenül követ, vagyis amikor a metszeteken „ekként” vagy „akként” látja az egyes figurákat (mert a percepciót alátámasztó minőségek számbavételére való késztetése erős), a képaláírásokkal attribucionáló 19. századi rajzoló és képszerkesztők „még csak” a „valódi” reprezentációs látás kialakított

14. kép. A Vasárnapi Ujság szerkesztőségi irodája
Vasárnapi Ujság, 1870. 48. sz. 616

ására törekedtek. Gondoskodtak arról, hogy a hetilap olvasójának ne kelljen „akarnia” azt, hogy a táncoló férfit Szűcs Pali-ként ismerje fel, a dúsan díszített keretben megjelenített arcot Teleki gróf-ként,²³ a lovast Hunyadi Jánosként,²⁴ ne kelljen keresnie az amúgy is gyakran naiv megoldású képen, a percepciót alátámasztó minőségek „helyeit”, hanem tudjon – mégpedig egyidejűleg és minden mást kizáróan – a tárgyra is és a médiumra is figyelni. Ezt az elvet pedig nemcsak a képet mintegy kipótoló, a képhez mintegy pluszként hozzáadott apró

15. kép. Mikszáth Kálmán: Szűcs Pali szerencséje. Ill.: Margitay Tihamér.
Vasárnapi Ujság, 1890. 51. sz. 840

szövegstruktúrákban, de a szerkesztői programot összefoglaló írásokban is felismerhetjük: „Hogy olvasóinknak némi fogalma lehessen ezen iroda belső mivoltáról, íme lerajzoltattuk azt, oly pillanatban, midőn a szerkesztőség belső tagjai teljes létszámmal vannak jelen, a mi ilyen hetilapnál nem mindennap történik. Ott látjuk őket különféleképpen elfoglalva, köztök a sakkrovat értelmes kezelőjét is, s míg legközelebb elmondhatnók, az innen kiinduló működés további folyamatát – egyelőre itt hagyjuk őket, tisztelt olvasóink nagyrabecsült társaságában.”²⁵

A szöveges információ a metszetet előbb mint olyan reprezentációt mutatja be (14. kép), amely „helyettesíti” azt, amit ábrázol, majd azon a ponton, ahol arról szól, hogy amit itt látunk, az „nem mindennap történik”, a kép által reprezentált helyszínt már fiktív referensként állítja be (olyan a terem, amilyen nem szokott lenni). Majd ott, amikor azt olvashatjuk, hogy „itt hagyjuk őket, tisztelt olvasóink nagyrabecsült társaságában”, a szöveg kvázi átlépi a (nyelvi) reprezentáció határát; most már a „bejelentés” aktusa hozza létre az immár a képi és nyelvi köztesében megképződő megjelenített azonosságát. A metszet maga lesz – mégpedig a szövegkommentárnak köszönhetően – a „képpel reprezentált hely”.

KONKLÚZIÓ

A *Vasárnapi Ujság* sajtóillusztrációinak funkcionális heterogenitásával, a műfajnak a saját határain belüli hangsúlyváltásaival (kezdve attól, hogy a szövegre referáló képet sajátos szerepköre miatt önálló szóval kezdik megnevezni, hogy általánossá válik a kommentáló szövegeknek a kép diszkurzív hiányosságait pótoló szerepe) nemcsak a kontamináció kérdései függenek össze, de tágabb értelemben talán olyan reprezentációelméleti kérdések is, melyek az emberi tapasztalat és az emberi cselekvés percepciójának jellemző 19. századi módjára világitanak rá.

JEGYZETEK

1. A *Vasárnapi Ujság* kiadója Heckenast Gusztáv jelentette meg az *Életrevaló* új könyv. István bácsi boldog családtya és okos gazda című kiadványt, melynek címlapját és az 50 ábrázolatra vonatkozó információkat a hetilap több alkalommal is közölte, például 1854. 25. sz. 235–236.
2. Az *-ás/-és* és az *-at/-et* képzők jelentésével és termékenységével kapcsolatosan vö. *Benczedy József* et al. (szerk.: *Rácz Endre*): *A mai magyar nyelv*. – Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. 133–134.
3. A tartalomjegyzék címszavai közt először 1876 januárjában jelenik meg az illusztráció szó mint képi kategória. A VIII. pont alatt ezt olvashatjuk: „Vegyes tárgyúak, illusztrációk elbeszélésekhez”.
4. *Pákh Albert*: Hol és miképpen terem a *Vasárnapi Ujság*? *Vasárnapi Ujság*, 1863. 1. sz. 6
5. A képkölcsönzések gyakorlatáról és kulturális összefüggéseiről, a „»a közös európai kulturális javak részeként« bolyongó képekről” lásd *Révész Emese*: Másolatok hálójában: szerzői jogok, képkölcsönzések. – In.: *Uó: A sajtókép mint kereskedelmi termék – az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok példáján*. *Magyar Könyvszemle*, 2009. 4. sz. és http://epa.oszk.hu/00000/00021/00384/MKszle_2009_4_01.htm (letöltési idő: 2012. november)
6. V.ö.: *Illustration et illustres*. <http://www.chez.com/bibliophile/definition.html#illustr>? (letöltési idő: 2006. október)
7. A visszakeresést nehezítő számos példa közt találjuk *Szász Károly*: Óda Calderonhoz című versének (szignálatlan) illusztrációját (*Vasárnapi Ujság*, 1881. 22. sz. 341.), amelyet a képjegyzék nem közöl. *Törs Kálmán*: Egy Szilveszter-est című versének metszetéről a tartalomjegyzékben az Elbeszélések, genreképek alcím alatt ez olvasható: „Egy Szilveszter-est (képpel) Törs Kálmán”; az alkotó kilétéről azonban csak a 667. oldalon szerzehetünk tudomást – a képalírásban ez áll: „Honvéd-tisztek Szilveszter-estéje (Frigyés rajza.)” *Vasárnapi Ujság*, 1871. 52. sz. 667.

8. A képszerkesztői tevékenység „hivatalos” nevesítése is sokáig váratott magára, Molecz Károly már 1887 óta rendszeresen válogatta a hetilap képeit, tevékenységét azonban csak 1912-ben „leplezték le” az olvasók előtt. Molecz tevékenységéről lásd: *Baki Péter: A Vasárnapi Ujság és a fotográfia kapcsolata (részletek)* – In: (<http://www.fotoklikk.hu/cikk/baki-peter-vasarnapi-ujsg-es-fotografia-kapcsolata?page=2>) (Letöltési idő: 2012. november)
9. *Varga Emőke: Az illusztrált könyvek mediális átfedései: definíció és módszer* – In.: *Uő.: Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban* – Budapest, L’ Harmattan Kiadó, 2012. 35–42.
10. A 19. századi „sajtókép olyan intermedialis alapkaraktert nyert, amely a szöveg és a legkülönfélébb módokon rögzített és multiplikált technikai kép kölcsönhatásán alapult”. *Révész Emese: „Az Ország Tükre”. Sajtóillusztráció Magyarországon 1850–1870. Doktori (PhD) értekezés tézisei.*
<http://www.revart.eoldal.hu/cikkek/popularis-grafika/phd-dolgozat-tezisei.html> (Letöltési idő: 2012. november)
11. *Kibédi Varga Áron: A szó-és-kép viszonyok.* In.: *Kép fenomen valóság.* – Budapest, Kijárat Kiadó, 1997. 311.
12. „Pontos” reciprocitásról természetesen csak verseket interpretáló képek és (adekvát) Bildgedichtek esetében beszélhetünk.
13. Az 1879-es önkomentálásban a képanyag eredetiségét a szerkesztők fontosnak vélték külön is hangsúlyozni. „A Vasárnapi Ujság elősorolván buzgóbb munkatársait, nem hagyhatja említés nélkül azokat, kiknek közreműködése nélkül nem lehetett volna képes lap. Mint e téren jóformán első, az évek folyamán természetszerű befolyást gyakorolt az illusztráció terén nyilvánuló mozgalomra s egyik buzdító tényezője volt a sokszorosító művészetnek, különösen pedig a fametszés kifejlődésének hazánkban, s állandó tért nyitván az illusztráció művészet körében fölmerült régebb és újabb tehetségeknek, képviselte a legmagasabb színvonalat, melyet az illusztráció művészete és művészeti iparága ez országban koronkint elfoglalt.
- Az 50-es években jelesb hazai művészeink közül Vizkeleti Béla, Lotz Károly, Ujházy, Markó Ferencz, és kivált Jankó János eredeti rajzaival találkozott sűrűbben lapunk közönsége; a 60-as években Keleti Gusztáv és Greguss János hazai tájrajzaival, s Székely Bertalan, Thán Mór, s külföldön élő jelesebb festőink műveivel is, mint pl. Munkácsy Mihálynak feltűnést keltett majd minden nagyobb szabású festményével, Zichy Mihály rajzaiból többekkel, Wagner Sándor, Liezenmayer, Benzúr Gyula, Böhm Pál, Weber, Mészöly Géza, Bruck Lajos, a legifjabbak közül Greguss Imre, Ébner Lajos, Feszty Árpád, stb.; az orsz. mintarajztanoda növendékei közül Gyárfás Jenő, Biczó Géza stb. műveivel; – Izsó Miklós és Huszár Adolf szobrainak másával. E művek metszetei közül aránytalanul nagyobb rész idehaza készült, Rusz Károly és Pollák Zsigmond voltak a Vasárnapi Ujság szorgalmasabb állandó metszői. Pollák 1856-tól mostanáig hű munkatársa a lapnak, s dolgozó társainknak ez íven megjelent arcképei is mind az ő ügyes vésője alól kerültek elő. Több művészi kivitelű tájképet Morelli Gusztáv készített lapunk számára, ki a mintarajztanoda fametszési szakmájának tanára.” *Vasárnapi Ujság*, 1879. márc. 16. 26. évf. 11. sz. 175.
14. Például Zichy Mihály *Lovik Károly: A leányvári boszorkány* című művéhez készített illusztrációsorozatából egyetlen képet közölt – szöveggörnyezet nélkül – a *Vasárnapi Ujság*, 1881. 20. sz. 316.
15. Két pluriszcenikus meseillusztráció látható a *Vasárnapi Ujság* 1883. évi 55. számának 805. oldalán. A meséket nem közölték.
16. A képek vándorlásával kapcsolatban lásd bővebben: *Révész Emese: Másolatok hálójában: szerzői jogok, képkölcsönzések* – In.: *Uő.: A sajtókép mint kereskedelmi termék – az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok példáján.* *Magyar Könyvszemle*, 2009. 4. sz. – EPA és http://epa.oszk.hu/00000/00021/00384/MKszle_2009_4_01.htm
17. Lásd például a „Vasárnapi Ujságnak Új-évi üdvözet” című vers mellett megjelentetett dekoratív képi elemeket (1898. 1. sz. 9.) és Pauer Géza illusztrációját *Pósa Lajos: A gödöllői erdő* című verséhez. 1898. 39. sz. 670.
18. „A tárgyi szinten a kutatás egymással többé-kevésbé szoros kapcsolatban álló szavakat és képeket mér össze, a meta-szinten a kutatás már nem kiteljesített műalkotásokkal vagy kulturális termékekkel foglalkozik, hanem a róluk szóló ítéletek és kritikai kommentárok összehasonlításával.” *Kibédi Varga 1977*, 301.
19. A képen három lovat és két ökröt látunk, az útirajzban ez olvasható: „A kocsi-e, vagy a három lovat, két ökrötínó vontatja, süppedve maguk is a zombékos talajban”. A vers efféle ’körülményekről’ nem informál. – In.: -á-r- Utazás az alföldön. (Ill. Greguss János). *Vasárnapi Ujság*, 1870. 48. sz. 616.
20. *Wollheim, Richard: Valamiként-látás, benne-látás és a képi reprezentáció* – In.: *Kép fenomen valóság* – Budapest, Kijárat Kiadó, 1997. 229–241.
21. *Wollheim 1997*, 237–238.
22. *Wollheim 1997*, 236–237.

23. A *Vasárnapi Ujság* első eredeti metszeteként tartják számon az 1854-ben közölt Teleki-portrét. (1854. 6. sz. 41.)
Vö.: A *Vasárnapi Ujság* (1854-1921) – In.: A magyar sajtó története 1705–1892. II., 1. főszerk.: Szabolcsi Miklós –
Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. és <http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/358.html>
24. Hunyadi Jánosról Gustav Doré metszetét 1896-ban a 18. sz. 276. oldalán közzélték.
25. *Pákh Albert* 1863, 6.

EMŐKE VARGA

*UNE LITTÉRATURE „ÉCLAIRÉE DE FIGURATIONS”:
LES ILLUSTRATIONS DE LA REVUE DE DIMANCHE (VASÁRNAPI UJSÁG)*

ABSTRACT

La question fondamentale de notre conférence est la suivante: si nous concevons la conformité au texte et la diversité du rapport sur le texte comme un critère de l'illustration – dans ce cas-là, la matière graphique de la Revue du Dimanche (*Vasárnapi Ujság*) en quelle mesure et de quel point de vue peut-elle être classée dans le genre mentionné?

Nous formons notre réponse surtout en examinant les „éclaircissements” iconographiques des oeuvres littéraires, publiées dans l'hebdomadaire, et mettons au centre la question de la performance de la discursivité et de l'image, comme une totalité compositionnelle de la structure du plan (voir par exemple les aspects de la narrativité et du scénique).

Nous trouvons utile la classification des illustrations, en particulier, du point de vue de l'inventoriage des principes contemporains de la rédaction et des exigences de la réception – notamment, en tenant compte des traits caractéristiques visuels du genre de même que de la localisation textuelle.

v.emo21@gmail.com